איור: ערן וולקובסקי

מוטי גולני | סיפור

חיים ויצמן היה מוכן למות למען ארץ ישראל, אבל לחיות ביקש בבריטניה

במלאות 150 שנה להולדת הנשיא הראשון של מדינת ישראל, הוא הסכים להיפגש עם הביוגרף שלו לשיחה מעבר לזמן

מן רב סירב חיים ויצמן לדבר אתי. בקיץ 2014 נעתר סוף־סוף. בוא אלי הביתה, ללונדון, נדבר שם. נסעתי. בדיסקריט־ליין, הנוסע לסירוגין מעל ומתחת לפני הקרקע בדרך מהארכיון הלאומי הבריטי בקיו ללונדון, תהיתי לפשר היטמעותו בבריטניה. השיחה הלכה אל ההבנה שהוא מוכן למות למען ארץ ישראל, לחיות ביקש בבריטניה. סע לירושלים, לנהלל, התרסתי מוגן באמירה לוקל־פטריוטית, שם "מרכז העולם", בוודאי עולמך. אבל כאן הבתים אדומי האבן, שאון העיר שאהב, המועדונים שלא כל אחד יכול להיכנס אליהם והוא חיים בן עוזר זכה להיכנס לפחות אל חלק מהם. ובעיקר, דאונינג 10 זה כאן.

הישיבה כתף אל כתף בקרון הדחוס נסכה בי ביטחון. מעולם לא עשית חשבון למוסדות של ההסתדרות הציונית. בוודאי לא לדעתם של ראשי היישוב. הללו היו בעיניך מטרד, זבוב שיש לגרש. הקונגרסים הציוניים עם אינסוף הצירים המזיעים המדברים את עצמם לדעת... כמה שנאת להגיע לשם. היית זקוק לחופשה הגונה לפני הקונגרס ובוודאי אחריו. אתה, שמאז הקונגרס הציוני ב–1898 לא החמצת זולת אחד ב–1933, וגם אז היעדרותך בלטה יותר מהנוכחות של בן גוריון. אתה, שהיית שם נרדף לקונגרסים הציוניים אחרי לכתו של הרצל, שהקפדת על בחירות מדי שנתיים, לא טרחת להסתיר את סלידתך מהמוני הצירים זולת באותם מפגשים שבין הדיונים, שעה שהכל ביקשו את קרבתך, את ברכתך, פולחן קדושים שכה תיעבת אלא אם כן מדובר היה בך־עצמך.

תמשיך כמו־אמרו לי עיניו. המשכתי: החלטות חשובות מקבלים בחשאי ורצוי לבד אמרת. עם זאת, פרופ׳ לואיס נמייר, היסטוריון נודע של הפרלמנטריזם הבריטי שנמנה עם עוזריך הנאמנים, מי שפיו ולבו היו שווים, לטוב ולרע, מי שלימים, אחרי שנים של עבודה למענך, תשליך לכלבים, אמר עליך שאילו אלוהים בכבודו ובעצמו היה מספר לך סוד היית נשבע לשמור אותו אך מספר אותו לעיתונאי האמריקאי הראשון שהיה נקרא בדרכך. לא זיהיתי ניסיון להתנגד, למחות, להסוות, להתנצל.

כמה שנים קודם לשיחת הרכבת הזו הכניס אותי עמית אנגלי בן למשפחה נכונה לאחד המועדונים, אלה הסגורים למי "שאינם משלנו". ויצמן ישב שם, הזמין ויסקי, הצית סיגריה. לא רק לך יש סודות אמרתי לו עכשיו בשקט היחסי בקרון שהלך והתרוקן. ראיתי אותך אז במועדון. האם מהאווירה הסגורה האליטיסטית הזו בא יחסך הלא־סובלני בעליל לתלאות הדמוקרטיה הציונית? שתיקה. מאין באה לכל הרוחות, כעת כבר ממש השתחררתי, אי הסובלנות הבוטה שלך ליהודים קשי־יום, ועוד לאלה שעברו את הנורא מכל, לצד נכונותך להקריב את כולך למענם? מאין בא הלעג הסרקסטי לאותם אוסט־יודן במוצאם, שהוא מוצאך־שלך? בזת להם. להמוני היהודים בברית המועצות לא יכולת להגיע, סכנת נפשות, אבל לפולין? בשנותיך הארוכות כנשיא ההסתדרות הציונית לא ביקרת אפילו פעם אחת אצל הקהילה היהודית הגדולה ביותר באירופה. אפשר שזה היה מחיר המרת זהותך, יהודי מתחום המושב ברוסיה, בזהות חדשה של כמו־אריסטוקרט בריטי? האליטיזם הבורגני שלך זיהה דווקא את ערכם של החלוצים. הם חשפו מן הסתם את מה שלא יכולת להיות, "יהודי חדש", עצמאי, היושב על אדמתו בארצו.

עלינו בתחנת ויקטוריה אל הרחוב ולקחנו מונית לווסט־המסטד. בהליכה נינוחה במורד אחד הרחובות בשכונה השקטה של בני המעמד הבינוני בלונדון נזכרנו בימים המאושרים שלך שם כנשיא ההסתדרות הציונית שגר לבדו, כמו סטודנט, בעליית הגג אצל חברים. ורה עזבה אז בכעס לפאריס עם הילד ואתה היית מאושר. התעקשותך על מערכת היחסים המתערערת עם ורה לא ברורה לי, ציינתי בחשש. הבנתי מדוע נפרדתם ב–1925, פחות ברור מדוע חזרתם. ככל שהלך מעמדך ורם, אל תכחיש, התדרדרו היחסים ביניכם. חודשים רצופים בשנה, בכל שנה, עשית הרחק ממנה. וגם יחסים עם אחרות היו. חברה טובה שלה סיפרה שסבלתם כשהייתם יחד וסבלתם כשנפרדתם. היו שם הצהרות האהבה הבלתי־נגמרות שלך לצד הפלירט הנמשך שלך אתה ועם אחרות.

ומדוע לא להכות בברזל בעודנו חם? הפלירט, במיוחד הראשוני, שיש בו ריגוש של ראשית הקשר, בוודאי אם הוא אסור, היה מקור לא־אכזב ליכולת העבודה הבלתי־נלאית שלך. הוא לא מחה. הפלירט שלך עם נשים וגברים היה בשבילך כלי פוליטי. כאן התערבה ורה וניסתה בכל דרך להקשות. מסך המניפולציות שארגה כה סבוך עד שקשה להבחין בין מה שהיה למה שביקשה שנחשוב שהיה. נפרדנו לשלום לא לפני שסיכמנו על פגישה מאוחר יותר באותו ערב. שאלתי היכן, הוא השיב. לא הייתי בטוח שאוכל לממן אפילו את הקפה שם אך לא יכולתי, נכון יותר לא רציתי, לסרב.

בבית הקפה הראשון שנקרה בדרכי שלפתי את המחשב וכתבתי את ראשית השיחה פן יימלט לי הנוסע המתמיד הזה. הסתירות היו סוד כוחו של ויצמן, נע ונד כל ימיו. אחרי שהיו לו שני בתי מידות בלונדון וברחובות הוא העדיף על פניהם את המלון, הרכבת או האונייה. את מעמדו הבינלאומי בנה על הדרישה ל"בית לאומי ליהודים בארץ ישראל", אך הוא עצמו היה חסר־בית, מהגר ונודד שהשתלב היטב בצמרת הבריטית וראה בעצמו בשר מבשרה. היו שראו בו מועמד טבעי לפרלמנט ואפילו לממשלה, אלא שמבחינתו לא היה רם יותר מתפקיד נשיא ההסתדרות הציונית.

עם הקפה השני הצלחתי לנסח שאלה לקראת פגישתנו הבאה. הביטחון בקשר הנרקם הביא עמו ניסוח אינטימי: מפליא חיים, אני יודע שיש לך, דווקא לך, דימוי עצמי נמוך עד כדי חוסר ביטחון של ממש. בשיחה עצמה, מאוחר יותר באותו ערב, הגשתי לו בהיסוס את תהייתי מדוע אחרי כל הופעה, נאום וכדומה לא חדלת להציק, "הייתי טוב?" מדוע בניגוד למראה המרשים שלך, מתנשא ל–184 ס"מ, אתה זקוק לעתים מזומנות מדי לאישור למעמדך? וכי לא די בכריזמה שופעת? נכון, אולי אינך נואם דגול, אתה משוחח עם הקהל שלך. אפשר שחסרונותיך הם יתרונותיך. הרחקתי לכת?

לפני ארוחת הערב ישבנו בחדר הקריאה המפואר של מלון סבוי. אלה מה? אחד מעובדי המלון בישם את השטיחים ושנינו התרווחנו על כוס תה עם יותר מדי סוכר. ומה עם הסיפור שלא חדלת לספר לעצמך שאתה, כימאי במקצועך, נאלצת כביכול לשלוח את ידך במלאכה הפוליטית והמדינית המאוסה ולוותר על קריירה מחקרית מזהירה? איני מאמין לך, החצפתי, במודע או שלא במודע העדפת כל ימיך את המנהיגות הפוליטית והמדינית על המעבדה. געגועיך אל המחקר היו תמיד מקלט ליום סגריר, סעד לביטחון העצמי הלא־יציב שלך, איום אפקטיבי כל עוד לא היה צורך לממש אותו.

מתברר שנגעתי בנקודה רגישה. רבים וטובים מאנשי המדע היו ועודם מליצי יושר של ויצמן המדען. ומה בעניין שיקום הטכניון, הקמת האוניברסיטה העברית, מכון זיו, והדובדבן שבקצפת, מכון ויצמן? יוזמה וניהול אקדמי אינם מחקר, התעקשתי. נראה שהגדשתי את הסאה. ראיתי איך מתהדרים במדע שלו. אפילו את המעבדה שלו במכון זיו לשעבר שיחזרו. באמת, אזרתי אומץ, כמה זמן עבדת שם? כלום לא היה זה עוד "צעצוע" כמו המעבדה שהקמת בלונדון ב–1931 אחרי שלא נבחרת לנשיא ההסתדרות הציונית?

אחרי כמה שבועות שם ברחת לדרום־אפריקה לקוש כסף למען הציונות ולשקם את כבודך האבוד. וכלום אפשר לשוב אל המעבדה כחוקר אחרי נתק של 15 שנים ויותר?! כמה שאלות מחקריות ניסחת מאז שפרשת מהמעבדה במנצ׳סטר עוד לפני מלחמת העולם הראשונה לטובת המעבדה הציונית? ובימים הקשים הלא־רבים שבהם חזרת כביכול להיות מדען חילקת את יומך לשני חלקים, הגדול שבהם הוקדש תמיד לענייני הציונות. גם אז המשכת להתנהל כמנהיג־על ציוני עד ששבת ב–1935 אל מקומך הטבעי בעיניך.

עם התלהטות השיחה בא האומץ. פטנטים עושים כסף, בוודאי קונים מעמד, הם לא מחקר בסיסי. אפשר שהתהדרת במחקר הזה בסוף ימיך רק כדי לדחוק את יקירך לשעבר פרופ׳ ארנסט דוד ברגמן מהראשות האקדמית של מכון ויצמן אחרי שהוא עשה בשליחות מדינת ישראל בדיוק את מה שאתה עשית רוב ימיך, מחקר מוטה צרכים מדיניים, קרדום לחפור בו? סילקת אותו לא משום שעזב את המחקר הבסיסי, סילקת אותו בשל הבגידה... עם בן גוריון. נעתקו המלים. אחר־כך בא ההסבר. אחרי ככלות הכל מכון ויצמן הוא שעמד ועדיין עומד על משמר הזיכרון שלו הרבה יותר מההיסטוריה של התנועה הציונית ושל ישראל שהפנתה עורף לאב המייסד שלה. הוא לא השתכנע. גם אני לא.

נפרדנו לעת לילה. הוא הלך למקומו בדורצ׳סטר, המלון המפואר ביותר בלונדון. אני לא יכולתי להרשות לעצמי. הסתפקתי במלון המוני במארבל ארץ׳. בבוקר המחרת, אחרי קפה בינוני בבית קפה בינוני, נפגשנו בכניסה למלונו. לא הבנתי מדוע מנהל המלון ועוד חמישה עובדים ממתינים שם אתו. הם לא חיכו לי. ויצמן נפטר מהם בנימוס והלכנו לטייל ברובע קנזינגטון המפואר. נעצרנו ליד אדיסון קרסנט 16, בית מידות פינתי. היום יש בו דירות רבות מספור, פעם כולו היה שלו.

עמדנו מול הבית. מבטו הריק עודד אותי לשאול מדוע לא רצה לחיות בארץ. האם בשל הבית הזה? ביקוריך בארץ היו לעולם תחומים בזמן, ואם התארכו יתר על המידה מיהרתם אתה ורה לברוח הביתה, ללונדון. תגובתו באה בדמות "הארמון" ברחובות שמנדלסון תיכנן למענו בלי שמכר את הבית שמולו עמדנו עכשיו. הכל מכיסו. התנועה הציונית שילמה את שכרו, דולר בשנה. יצחק וולקני (וילקנסקי), שעמד בראש תחנת הניסויים החקלאית ברחובות שבגבולה הוקם מכון זיו ושסמוך אליו, על אדמה פרטית, קם ביתך, סבור היה שהנה הקמת שם "נמל המבטחים" שלכם. ואני חש, אמרתי לו בלי להתבלבל, שרק כאשר הבנת שלעולם לא תרצה לחיות בארץ, בנית את הבית ברחובות.

אולם גם כשהיו להם שני בתים בחרו ורה וחיים בדורצ׳סטר. הבית ברחובות היה נמל יציאה יותר מנמל כניסה. וכשנסגרה אירופה בפניך ביקשת את אמריקה, וב–1945, אחרי המלחמה, כאשר חשת שבריטניה שוב אינה קשובה אליך, ביקשת לעזוב אותה לטובת פלשתינה־א"י. גם אז רק לשהות זמנית. ואחרי הקמת המדינה, עדיין ללא אזרחות ישראלית, הלכת לשווייץ וכינית אותה "מולדתי השנייה". אפשר שהגדשתי את הסאה.

הצעתי אפוא שנעבור לנושא אחר. התבוננת בבעתה במדינה הצעירה הנלהבת מכוחה הצבאי. אומה אם היא סוגדת ל"מולך הביטחון" לא תשתחרר ממנו לעולם, כתבת. עוד קודם הפחידו אותך האקטיביזם העודף בתנועת העבודה, במיוחד "הציונות הלוחמת" של בן גוריון מקיץ 1939, זו שצצה שוב ב–1945 בדמות "תנועת המרי העברי", שלא לדבר על הטרור מבית מדרשם של הארגונים הפורשים אצ"ל ולח"י. ראית בטרור היהודי חבלה אנושה בסיכויו להקים מדינה.

אחרי שאנשי לח"י רצחו בנובמבר 1944 את הלורד מוין, השר הבריטי התושב במזרח התיכון, דיברת מדם לבך כשאמרת שהכל יודעים על אובדן בנך מייקל שנעלם ב–1942 בים עם המפציץ של חיל האוויר המלכותי שעליו פיקד. אז היתה זו הטרגדיה האישית שלך, אמרת, כאן לפנינו טרגדיה של אומה שלמה. לא רק אובדן המטרייה הבריטית שבלעדיה לא תהיה מדינה הטריד אותך. לא פחות חיוני בעיניך היו האיפוק כביטוי הכרחי למוסר ששום מלכות לא תחזיק מעמד בלעדיו. חששת שהיהודים חסרים כישרון לריבונות.

ככל שהתארכה השיחה הלכו ונחשפו סתירותיו, לעתים עד מבוכה. אולם בשיחה שהתארכה הבנתי שלצד סתירותיו האנושיות מאוד ויצמן נאמן בכל מאודו ליהדותו החופשית, הליברלית, ולפרויקט הציוני. הלאומיות שלו מתונה ולא מתנצלת ומתובלת בארומה בריטית שלעולם אינה משתחווה לאידיאולוגיה קשוחה. מעולם לא סלד מהחיים הטובים, אולם אלה, טובתו שלו ושל משפחתו, נסוגו תמיד מול העניין הגדול שהכל היה תפל לעומתו, מימוש חזונו של הרצל. הסתירות שבו היו המצע שעליו צמח מרחב יצירתי של אדם ומנהיג שפעל ללא מנוח והצליח להמציא את עצמו ואת מעמדו שוב ושוב מחדש אחרי שמעמדו הפורמלי היה תמיד רק עניין אחד, לאו־דווקא מרכזי, באשפת היכולות שלו. היהדות והלאומיות הפתוחות שלו קשובות גם לאחר הלא־יהודי. ברור לו שגורלה של ישראל תלוי בסובבים אותה ובוודאי במעצמות. "עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב", ממנו והלאה. "ככל עם ועם" שלו מצא הד במגילת העצמאות. דבקותו בצדק ובמשפט אינה יודעת פשרות. "ציון במשפט תיפדה" ולא בשום דרך אחרת, הטיף לאנשיו ערב הקמת המדינה.

דמותו העשויה רבדים רבים, לא־פעם מפתיעים, היא ספרותית ללא ספק. הגענו בסיורנו לווייטהול רחב הידיים. מול הפרלמנט, ליד האנדרטה של צ׳רצ׳יל, ראיתי את מבטי ההערכה, אפילו האהבה, שהחליפו השניים. התבוננתי בצ׳רצ׳יל, גם הוא לא היה מושלם.

יפעת מידע תקשורתי
הירקון 3 בני ברק, מגדלי LYFE בניין B טל. 03-5635050 פקס. 03-5615166 www.ifat.com